

διόδος

ΕΞΑΜΗΝΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ & ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΜΗ: 6€

ISSN: 1792 - 1317

Περίοδος Α', Τεύχος 19, Ιανουάριος 2021

ΛΙΠΦΩ ΑΓΓΕΛΟΥΔΗ-ΖΑΡΚΑΔΑ ΙΩΑΝΝΑ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ ΚΩΣΤΑΣ ΒΙΔΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΣ
ΡΗΣ ΔΡΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΖΑΚΗΣ ΑΡΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΖΗΣ ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΪΤΑΤΖΗ-ΧΟΥΛΙΟΥΜΗ ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΛΤΣΙΔΗΣ ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΑΡΙΖΟΝΗ
ΩΡΓΟΣ ΚΑΖΑΙΠΙΔΗΣ ΗΛΙΑΣ ΚΕΦΑΛΑΣ ΑΡΙ ΎΡΗΣ ΜΑΡΝΕΡΟΣ ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΕΣΣΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΗΤΤΑ ΧΑΡΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΠΑΚΟΝΙΚΑ
ΑΣΙΛΙΚΗ ΝΕΥΡΟΚΟΠΛΗ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΟΛΛΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΝΤΑΟΥΛΤΖΗΣ ΙΩΑΝΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΑΓΟΡΑΣΤΟΥ ΗΡΑΚΛΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ
ΡΗ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΠΑΥΛΙΔΗΣ ΚΩΣΤΑΣ Θ. ΡΙΖΑΚΗΣ ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΤΙΚΤΑΠΑΝΙΔΟΥ ΚΟΡΝΗΛΙΑ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΖΗΜΟΥ
ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΡ. ΥΦΑΝΤΗΣ ΧΡΙΣΤΟΣ Π. ΦΑΡΑΚΛΑΣ ΛΙΝΑ ΦΥΤΙΛΗ ΑΓΗ ΦΩΤΙΟΥ ΜΑΡΙΑ ΧΡΟΝΙΑΡΗ

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

(Γεν. 1936, Μεγάλο Περιστέρι Ιωαννίνων). Δοκιμογράφος. Κριτικός λογοτεχνίας. Βραβείο «δοκιμίου, μελέτης» του περιοδικού Διαβάζω (2008). Ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας Συγγραφέων. Σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μανόλης Αναγνωστάκης - Μίλτος Σαχτούρης

του Γιώργου Αράγη

“**Ο**ΣΑ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΝ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1960, μέ μικρή χρονική προέκταση πρὸς τὸ πρὶν καὶ πρὸς τὸ μετὰ. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ὁ κόσμος ζοῦσε στὴ σκιά τοῦ Ψυχροῦ Πόλεμου μεταξύ Δύσης (ΗΠΑ καὶ σύμμαχοι) καὶ Ἀνατολῆς (Σοβιετικὴ Ἐνωση καὶ σύμμαχοι). Στὴ χώρα μας, στὸν πολιτικὸ στίβο ἐπικρατοῦσαν τρεῖς κύριες ἰδεολογίες: ἡ Δεξιὰ μέ ἀρχηγό-πρωθυπουργό τὸν Κ. Καραμανλὴ (ΕΡΕ), τὸ Κέντρο μέ ἀρχηγό τὸν Γ. Παπανδρέου καὶ ἡ ΕΔΑ μέ τὴν Ἀριστερά καὶ τὸ ΚΚΕ σέ συνασπισμό. Μετὰ τίς ἐκλογές τοῦ 1961, πού θεωρήθηκαν ἐκλογές «βίας καὶ νοθείας», ὁ Γ. Παπανδρέου κήρυξε τὸν Ἀνένδοτο Ἀγώνα κατὰ τῆς ΕΡΕ. Τὸ 1963, ὕστερα ἀπὸ τὴν δολοφονία τοῦ Γρ. Λαμπράκη στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν σύγκρουση τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέ τὸ Παλάτι, ὁ Πρωθυπουργὸς φυγαδεύτηκε στοῦ ἐξωτερικοῦ ἀφήνοντας στοῦ πόδι τοῦ τὸν Π. Κανελλόπουλο.” Ἐγιναν ἐκλογές δύο φορές καὶ τὴν δευτέρη φορά σχημάτισε κυβέρνηση ἡ Ἐνωσις Κέντρου μέ πρωθυπουργό τὸν Γ. Παπανδρέου.” Ἐμεινε στὴν ἐξουσία ὡς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1965, ὅποτε ἔγινε τὸ βασιλικὸ πραξικόπημα καὶ ἀκολούθησε ἀποστασία μερίδας βουλευτῶν ἀπὸ τὴν Ἐνωση Κέντρου. Ἀκολούθησε ἡ κυβέρνηση τῶν ἀποστατῶν, στηριγμένη στὴν ψῆφο τῆς ΕΡΕ. Στούς δρόμους ὁ κόσμος διαμαρτυρόταν φωνάζοντας «ἕνα-ἕνα-τέσσερα», τὸ τελευταῖο ἄρθρο τοῦ Συντάγματος.¹ Πρωταγωνίστησε ἡ δευτέρη μεταπολεμικὴ γενιά, ἰδίως ὁ φοιτητόκοσμος. Τὸ 1967, ἐνῶ ἡ κατάσταση θα ὀδηγοῦσε σέ ἐκλογές, μέ συνωμοτικὸ τρόπο, ἡ χούντα τῶν συνταγματάρχων κατέλαβε τὴν ἐξουσία κτλ.

Τὸ ἴδιο διάστημα, στὸν ἰδεολογικὸ τομέα, ὅπως καὶ στὴν πολιτικὴ, ὑπῆρχαν τρεῖς βασικὲς θέσεις: στὴ Δεξιὰ ὁ φιλελευθερισμός, στοῦ Κέντρο ὁ δημοκρατισμός καὶ στὴν

¹ «Ἡ τήρησις τοῦ παρόντος Συντάγματος ἀφιερῶται εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων». (Καλύτερη ἴσως διατύπωση: «Ἡ τήρησις τοῦ παρόντος Συντάγματος ἐπαφίεται στὸν πατριωτισμὸ τῶν Ἑλλήνων»).

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Άριστερά ο μαρξισμός-κομμουνισμός. Αυτός ο διαχωρισμός άντανακλούσε και στις εφημερίδες και στα περιοδικά.

Τά γράμματα και η λογοτεχνία, αν και όχι με την ίδια σαφήνεια, άνταποκρίνονταν στο ίδιο ιδεολογικό σχήμα. Τόν κεντροδεξιό χώρο κάλυπτε –χωρίς ουσιαστική άντιπολίτευση– ή λεγόμενη γενιά του '30 και ύποστηριζόταν από τό περιοδικό *Νέα Έστία* και, μετά τό 1963, από τό περιοδικό *Έποχές* με προεξάρχουσα προσωπικότητα –καθώς μετρούσε και τό Νόμπελ– έκείνη του Γ. Σεφέρη. Η άριστερά του ΚΚΕ είχε ως σημαία της τό δόγμα Ζντάνοφ του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού». Όμως, αυτή ή μασίφ θεωρία του ζντανοφισμού είχε παρουσιάσει κάποιες περιθωριακές ρωγμές, πού παράμεναν ώστόσο σέ λανθάνουσα κατάσταση. Πάντως, όχι άπόλυτα. Ήδη, ό άριστερός Μ. Άναγνωστάκης με τίς τρεις ποιητικές συλλογές του *Έποχές* (1946, 1948, 1951) άφηνε νά διαφανεί μιά διαφορετική στάση. Στάση, θά έλεγα, άριστεροϋ, αλλά, ταυτόχρονα, έντονα προβληματισμένου με κριτικό και μάλλον λογοδοτικό πνεϋμα. Από κοντά, ό Α. Άλεξάνδρου με την *Άγωνα γραμμή* (1952) διαχώρισε καθαρά την θέση του από την γραμμή του ορθόδοξου ΚΚΕ. Τόν επόμενο χρόνο ό Μ. Κατσαρός κυκλοφόρησε ή συλλογή *Κατά Σαδδουκαίων*, πού διεπόταν από πνεϋμα άπελευθερωτικό από κάθε δόγμα. Δίπλα σ' αυτούς και ό Δ. Δούκαρης. Έπειτα από την είσβολή των σοβιετικών άρμάτων μάχης στη Βουδαπέστη τό 1965, ή διαχωριστική γραμμή άνάμεσα στο ΚΚΕ και στους αίρετικούς άριστερούς πήρε διαστάσεις. Ύπῆρξαν, μάλιστα, συζητήσεις άκόμα και μέσα στο ίδιο τό κόμμα. Από τά άριστερά περιοδικά προεΐχε ή *Έπιθεώρηση Τέχνης*, πού κηδεμονευόταν από τό ΚΚΕ. Η συντακτική, ώστόσο, ομάδα του περιοδικού αυτού έκανε διακριτικά βήματα πέρα από τον ζντανοφισμό.

Άρκει νά θυμηθούμε ότι δημοσίευσε, άνάμεσα σέ άλλα, κείμενα των Γ. Λούκατς, Μ. Μπρέχτ, Λ. Άραγκόν, Λ. Άλτουσερ, Π. Βάις, Ζ.Π. Σάρτρ, Ρ. Γκαρωντί, Ε. Φίσερ, καθώς και άφιερώματα στους Μ. Μπρέχτ, Κ. Βάρναλη, Κ. Καβάφη, Δ. Βουτυρά, Α. Δάντη... Στην *Έπιθεώρηση Τέχνης* δημοσιεύτηκε, επίσης, τό 1955 τό μελέτημα «IL GRAN RIFIUTO» του Μ. Λαμπρίδη, πού άνέτρεπε ή θέση του Κόμματος, άναφορικά με τους ποιητές Κ. Καβάφη, Κ. Καρυωτάκη και Κ. Βάρναλη.² Τό κείμενο αυτό άντιμετώπισε άμέσως την άντίδραση των κομματικών εκπροσώπων Τ. Βουρνά, Μ. Αύγερη, Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Γ. Σκλαβοϋνου. Στο ίδιο περιοδικό δημοσιεύτηκε και τό μελέτημα του Β. Λεοντάρη «Η ποίηση της ήττας»³ και δέχτηκε ή σφοδρή άποδοκιμασία από τον Τ. Βουρνά.⁴ Ταυτόχρονα, τά έξώφυλλα της *Έπιθεώρησης Τέχνης* είχαν την σημασία τους, με ζωγραφίες των Πिकासό, Ματίς, Μπουζιάνη, Τσαρούχη κ.ά. Σταδιακά, όσο περνούσαν τά χρόνια, τό περιοδικό αυτό υπέσκαφε όλο και περισσότερο τό κύρος του ζντανοφισμού, χωρίς όμως νά προχωρήσει σέ καθαρή άρνησή του, πράγμα πού θά συνεπαγόταν, βέβαια, τό κλείσιμο του περιοδικού ή την άλλαγή της έκδοτικής ομάδας.

Στην πλευρά των αίρετικών άριστερών, τώρα, άναδειχνόταν, μέσα από ή συνεχή παρουσία του ως πύο δραστήριο στέλεχος, ό Μανόλης Άναγνωστάκης. Ήταν φανερό ότι ή δράση του πήγαζε από μιά σύνθετη προ-

² Μ. Λαμπρίδης, «IL GRAN RIFIUTO», *Έπιθεώρηση Τέχνης*, 7 (1955) και του ίδιου, «IL GRAN RIFIUTO», *Κριτικά μελετήματα*, Άθήνα 1979.

³ Β. Λεοντάρης, «Η ποίηση της ήττας», *Έπιθεώρηση Τέχνης*, 106-107 (1963).

⁴ Τ. Βουρνάς, «Η ποίηση της ήττας» και ή ήττα της ποίησης», *Έπιθεώρηση Τέχνης*, 109 (1963).

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

σωπικότητα ποιητή - κριτικού - δοκιμιογράφου - άρθρογράφου - σχολιογράφου με άρκετά μαχητικό πνεύμα. Για μία τριετία (1959-1961) έβγαλε τό περιοδικό *Κριτική*, τό όποιο γύρω του συγκέντρωσε κάμποσους ομοϊδεάτες του. Ό ίδιος άρθρογραφοῦσε, έγραφε κριτικές καί σχόλια. Από κοντά, τοῦ παραστεκόταν ή γυναίκα του, Νόρα, μέ κριτικές καί μεταφράσεις. Μερικά κείμενα τοῦ Άναγνωστάκη ξάφνιαζαν τόσο για τήν τόλμη του, όσο καί για τήν εὐθύτητα καί ώριμότητα τῆς σκέψης του. Έτσι, π.χ. μίλησε μέσα από τίς σελίδες τῆς *Κριτικῆς* για τήν άνετοιμότητα τῶν Σοβιετικῶν νά αντιμετώπισουν τή βράβευση τοῦ Μ. Πάστερνακ μέ Νόμπελ λογοτεχνίας. Από τίς ίδιες σελίδες πήρε άρνητική θέση άπέναντι στά ποιήματα τῆς επικαιρότητας τοῦ Γ. Ρίτσου («Η ποίηση “προσκλητήριο τῶν καιρῶν”»), ὅπως καί στό βιβλίο τοῦ Σ. Τσίρκα *Ό Καβάφης καί ή έποχή του*. Επιπλέον, κατήγγειλε τήν προχειρότητα καί τήν ιδεολογική άλλοτρίωση, μέ τήν όποία συντάχθηκαν οί τόμοι *Η Έλληνική Ποίηση άνθολογημένη* από τούς Μ. Αὐγέρη, Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Β. Ρώτα καί Θρ. Σταύρου. Ταυτόχρονα, έγραψε επίκαιρα σχόλια καί άπαντήσεις σέ άντιδράσεις άπό ορθόδοξους άριστερους καί μή. Πέρα από τήν *Κριτική*, ό Άναγνωστάκης, παρακολουθώντας άγρυπνα τήν λογοτεχνική κίνηση, έγραψε βιβλιοκρισίες, άρθρα, σχόλια, κτλ., στήν *Επιθεώρηση Τέχνης*, στήν εφημερίδα *Η Αὐγή*, στά περιοδικά *Έποχές*, *Η Συνέχεια*, *Ένδοχώρα* καί άλλα έντυπα. Συμμετείχε, επίσης, στή συλλογική έκδοση *Δεκαοκτώ κείμενα*, ὅπου δημοσιεύτηκαν ὅλα τά ποιήματα τῆς συλλογῆς *Ό Στόχος*, έκτός άπό δύο - ή έκδοση αὐτή κυκλοφόρησε στά χρόνια τῆς Χούντας, τό 1970. Στό μεταξύ, μετά άπό τίς συλλογές *Έποχές*, *Έποχές 2* καί *Έποχές 3*, έβγαλε τίς ποιητικές συλλογές *Η Συνέχεια* (1954), *Η Συνέχεια 2* (1956), *Η Συνέχεια 3* (1962) καί *Ό Στόχος* (1971), ενῶ

φιλοτέχνησε καί μεταφράσεις.

Για τούς νέους τῆς ηλικίας μου, εκείνα τά χρόνια, ή παρουσία του έπαιρνε τή σημασία μιάς ήγετικῆς προσωπικότητας. Πρώτα ὑποστήριξε άνοιχτά τήν άπελευθέρωση τῆς τέχνης άπό τούς κάθε είδους ιδεολογικούς βρόχους καί, βέβαια, άπό τόν ζντανοφισμό. Η θέση του αὐτή ενισχυόταν άπό τό γεγονός ὅτι ήταν άριστέρος μέ μιά καταδίκη στήν πλάτη του άπό τήν δεξιά, άπό τήν ποιότητα τῆς ποίησής του καί άπό τήν άκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του. Άρκει νά διάβαζε κανείς τήν συνέντευξή του στή θεσσαλονικιά εφημερίδα *Θεσσαλονίκη* (30.12.1966) μέ τίτλο «Λογοτεχνία καί πολιτική», ἤ άλλα συναφή κείμενά του. Ό δεύτερος λόγος ήταν ή αντίδρασή του στή δυναστεία τῆς πνευματικῆς ζωῆς άπό τήν λεγόμενη γενιά τοῦ '30. Ηδη, στό πρώτο τεῦχος τῆς *Κριτικῆς* παρατηροῦσε τά άκόλουθα:

...Μά ή γεννά ή δική μας, σήμερα, δέ βρίσκεται πιά στήν πρώτη αισιόδοξη καί γεμάτη εὐγενικές ὑποσχέσεις νεότητά της. Αὐτή μένει έγκαταλελειμμένη κάπου εκεί, ανάμεσα στά σκοτεινά -άλλά πλήρη- κατοκικά χρόνια, ανάμεσα στίς πρώτες εκρήξεις τῶν ψυχῶν καί τῶν βίαιων πολεμικῶν συγκρούσεων καί τό διάστημα πού μάς χωρίζει, ὑπερβαίνει -φεύ!- τήν δεκαπενταετία. Δεν εἴμαστε πιά νέοι, τά «σχεδόν παιδιά» πού ὑπήρξαμε άλλοτε μέ μοναδικό οπλισμό τήν παρθενική ὄραση, τήν ξεχειλη δημιουργικότητα, τά μεγάλα ὄνειρα, τίς βίαιες εικονοκλαστικές άντιδράσεις. Έχει οὐσιαστικά πράγματα νά πει ή γεννά μας. Ουσιαστικότερα άπό κάθε άλλη προηγούμενη...⁵

Εἶναι αλήθεια, πώς εκείνα τά χρόνια ή πρώτη μεταπολεμική γενιά βρισκόταν σέ καραντίνα άπό τή γενιά τοῦ '30, ή όποία εἶχε πιάσει ὅλα τά πόστα καί έξουσία-

⁵ Μανόλης Άναγνωστάκης, «Κάποιες διαπιστώσεις», *Κριτική*, 1 (1959) 49.

Ο Αναγνωστάκης
στην ποίησή του
ήταν ταπεινός,
μέσα από τις εμπει-
ρίες τῆς ἡλικίας
του. Μέ διακριτή
φωνή μιλοῦσε γιὰ
τίς χαμένες ἐλπί-
δες τῆς δεκατι-
σμένης γενιᾶς του,
ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν
ἀλλοτρίωση τῶν
ἀνθρώπων μετὰ
τὴν Κατοχή καὶ τὸν
Ἐμφύλιο.

ζε τὰ μέσα τῆς δημόσιας προβολῆς. Οἱ μεταπολεμικοὶ ἀνάσαναν στὰ χρόνια τῆς δικτατο-
ρίας, ὅταν οἱ παλιότεροι ἕνας ἕνας ἀποχωροῦσαν ἀπὸ τὴν ζωὴ καὶ τὸ λογοτεχνικὸ βῆμα.
Τὴν δυναστευτικὴ παρουσία τῆς γενιᾶς τοῦ '30 ὁ Ἀναγνωστάκης δέν τὴν δεχόταν, ὅπως
οὔτε ὁ Ν. Καρούζος, οὔτε ὁ Μ. Κατσαρός, οὔτε ὁ Τ. Σινόπουλος, οὔτε κανένας μεταπο-
λεμικός. Ὅμως, μόνο ὁ Ἀναγνωστάκης καὶ ὁ Σινόπουλος⁶ τὸ ἔδειξαν μέ τὰ κείμενά τους.
Ἐπειτα, στὸν τομέα τῆς ποίησης, οἱ πρῶτοι μεταπολεμικοὶ δέν συνέχιζαν, ἐκτός ἀπὸ
τὸν ἐλεύθερο στίχο, τὸν Γ. Σεφέρη, τὸν Ο. Ἐλύτη, τοὺς ὑπερρεαλιστές, τὸν Γ. Ρίτσο, τὸν
Ν. Βρεττάκο καὶ λοιποὺς. Μέ ἐξάιρεση τὸν Τ. Σινόπουλο, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ ἀλληθώριζε
πρὸς τὸν Ε. Πάουντ, τὸν Τ. Σ. Ἐλιοτ καὶ τὸν Σεφέρη. Ὁ Ἀναγνωστάκης, εἰδικότερα, δέν
ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸ κλίμα τοῦ Γ. Σεφέρη καὶ τῶν ἄλλων τῆς σειρᾶς του, ἀνεξάρτητα ἀν-
τοὺς προϋπέθετε,⁷ ἀλλὰ ἀπὸ τὸ κλίμα τοῦ Καρυωτάκη. Κατὰ ἕναν τρόπο, δηλαδή, τοὺς
ἀγνόησε κάνοντας ἄλλα πρὸς τὰ πίσω.⁸ Πράγματι, ἡ ποίηση τοῦ Ἀναγνωστάκη δέν ἔχει
τίποτα ἀπὸ τὴν ρητορικότητα καὶ τὴν πόζα τοῦ Σεφέρη καὶ τῶν ἄλλων τῆς σειρᾶς του,
οὔτε ἀπὸ τὴν ἀφηρημένη στοχαστικότητα του καὶ τὴν ὑποκριτικὴ ταπεινοσύνη του. Ὁ
Ἀναγνωστάκης στὴν ποίησή του ἦταν ταπεινός, μέσα ἀπὸ τίς ἐμπειρίες τῆς ἡλικίας του.
Μέ διακριτὴ φωνὴ μιλοῦσε γιὰ τίς χαμένες ἐλπίδες τῆς δεκατισμένης γενιᾶς του, ἀλλὰ
καὶ γιὰ τὴν ἀλλοτρίωση τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὴν Κατοχὴ καὶ τὸν Ἐμφύλιο.

Ἄς δοῦμε τώρα μερικὰ δείγματα ἀπὸ τὴν ποίησή του.

ΧΑΡΗΣ 1944

Εἴμασταν ὅλοι μαζί καὶ ξεδιπλώναμε ἀκούραστα τίς ὥρες μας
Τραγουδοῦσαμε σιγὰ γιὰ τίς μέρες πού θά ἴρχότανε φορτωμένες πολύχρωμα οράματα
Αὐτὸς τραγουδοῦσε –σωπαίναμε, ἡ φωνὴ του ξυπνοῦσε μικρὲς πυρκαγιές
Χιλιάδες μικρὲς πυρκαγιές πού πυρπολοῦσαν τὴ νιότη μας
Μερόνυχτα ἔπαιζε τὸ κρυφτὸ μέ τὸ θάνατο σέ κάθε γωνιά καὶ σοκάκι
Λαχταροῦσε ξεχνώντας τὸ δικό του κορμί νὰ χαρίσει στοὺς ἄλλους μίαν Ἄνοιξη
Εἴμασταν ὅλοι μαζί μὰ θαρρεῖς πὼς αὐτὸς ἦταν ὅλοι.
Μιά μέρα μὰς σφύριξε κάποιος στ' αὐτὶ «Πέθανε ὁ Χάρης»

⁶ Ἄς σημειωθεῖ, μιὰ καὶ τὸ φέρνει ἡ κουβέντα, πὼς ὁ Τ. Σινόπουλος δέν ἦταν αἰρετικός ἀριστερός οὔτε
εἶχε τὴν πολυσιδὴ δημόσια δράση τοῦ Μ. Ἀναγνωστάκη.

⁷ Ἄλλο προϋποθέτω ἕναν ποιητὴ καὶ ἄλλο ξεκινῶ ἀπὸ τὴν δική του σχέση μέ τὴν πραγματικότητα. Κι ὁ Γ.
Σεφέρης ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν Κ. Καρυωτάκη, ἀλλὰ τὸν ἐρμηνεύει χωρὶς τὴν στενὴ σχέση τοῦ Καρυωτάκη μέ τὰ
πράγματα, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὸ πλέγμα τῶν «ὑψηλῶν» ἰδεῶν του.

⁸ Μιά τέτοια διαπίστωση εἶχα κάνει τὸν χειμῶνα τοῦ 1965, ὅταν, σέ δυὸ ὁμιλίες μου στὰ Γιάννενα, εἶχα
ἀναφερθεῖ στους πρῶτους μεταπολεμικοὺς ποιητὲς καὶ ξεχωριστὰ στὸν Μ. Ἀναγνωστάκη.

«Σκοτώθηκε» ἢ κάτι τέτοιο. Λέξεις πού τίς ἀκοῦμε κάθε μέρα.
 Κανείς δέν τόν εἶδε. Ἦταν σούρουπο. Θά 'χε σφιγμένα τά χέρια ὅπως πάντα
 Στά μάτια του χαράχτηκεν ἄσβηστα ἡ χαρά τῆς καινούργιας ζωῆς μας
 Μά ὅλα αὐτά ἦταν ἀπλά κι ὁ καιρός εἶναι λίγος. Κανείς δέν προφταίνει.
 ...Δέν εἴμαστε ὅλοι μαζί. Δυό τρεῖς ξενιτεύτηκαν
 Τράβηξε ὁ ἄλλος μακριά μ' ἕνα φέρσιμο ἀόριστο κι ὁ Χάρης σκοτώθηκε
 Φύγανε κι ἄλλοι, μας ἤρθαν καινούργιοι, γεμίσαν οἱ δρόμοι
 Τό πλῆθος ξεχύνεται ἀβάσταχτο, ἀνεμίζουμε πάλι σημαῖες
 Μαστιγώνει ὁ ἀέρας τά λάβαρα. Μές στό χάος κυματίζουν τραγούδια
 Ἄν μέσ στίς φωνές πού τά βράδια τρυποῦν ἀνελέπτα τά τείχη
 Ξεχώρισες μιά: Εἶν' ἡ δική του. Ἀνάβει μικρές πυρκαγιές
 χιλιάδες μικρές πυρκαγιές πού πυρπολοῦν τήν ἀτίθαση νιότη μας
 Εἶν' ἡ δική του φωνή πού βουίζει στό πλῆθος τριγύρω σάν ἥλιος
 Π' ἀγκαλιάζει τόν κόσμο σάν ἥλιος πού σπαθίζει τίς πίκρες σάν ἥλιος
 Πού μᾶς δείχνει σάν ἥλιος λαμπρός τίς χρυσές πολιτείες
 Πού ἀνοίγονται μπρός μας λουσμένες στήν Ἀλήθεια καί στό αἶθριο τό φῶς.
 ΕΠΟΧΕΣ (1945)

*

ΑΡΧΙΣΕ ΜΙΑ ΣΙΓΑΝΗ ΒΡΟΧΗ...

Ἐπεφτε μιά κίτρινη παλιά βροχή...

Γ. Κ.

Ἄρχισε μιά σιγανή βροχή ἀργά πρὸς τό βράδυ.
 Στίς πολιτείες ὁ οὐρανός φαίνεται μιάν ἀπέραντη λασπωμένη πεδιάδα
 Κι ἡ βροχή εἶναι μιά καλοσύνη, ὅσο νά πεῖς, δέ μοιάζει διόλου μέ τό θάνατο
 Μπορεῖς νά βαδίζεις κάποτε χωρίς κανένα σκοπό ἢ μέ σκοπό – σου εἶναι ἀδιάφορο
 Μιάν ἐποχή μακρινή καί νεκρή σά μιά βίαια σκισμένη πολυτέλεια.
 Ἐγώ συλλογίζομαι πῶς καί γιατί ἄραγε μιά βροχή μπορεῖ νά σοῦ θυμίζει τέτοια πράγματα
 –Χωρίς ἀμφιβιλία εἶναι τόσο ἀνόητο νά τά στοχάζεσαι ὅλα αὐτά μιά τέτοιαν ὥρα–
 Συλλογίζομαι ὅμως στίς ζεστές χειμωνιάτικες κάμαρες μιάν ἀλλιώτικη μυρουδιά
 Ὑστερα ἀπό τίς ὁ μέ τά κλειστά παραθυρόφυλλα καί τ' ἀναμμένο φῶς
 Ἦ μιά γωνιά δίπλα στό τζάμι σ' ἕνα μεγάλο καφενεῖο μέ τίς ἀδιάφορες φωνές.
 Τά συλλογίζεσαι ὅλα αὐτά μέ τόν πιό ἀπλούστερο τρόπο ολωσδιόλου παιδιάστικα
 Μπορεῖς νά λησμονεῖς τό κάθε τι, τί τάχα νά γυρεῖς ἐδῶ μιά τέτοιαν ὥρα
 Ἐσύ, ὁ διπλανός σου, ὅλος αὐτός ὁ κόσμος πού πορευεῖται δίπλα σου μέσ στό σκοτάδι
 Αὐτή ἡ ἀνήσυχη σιωπή πού πληγώνει περισσότερο κι ἀπό τό πιό κοφτερό λεπίδι
 Νά λησμονεῖς γιά μιάν ἐλάχιστη στιγμή πῶς ἴσως δέν τελειωσε οὔτε κι ἀπόψε γιά σέκανε τό κάθε τι

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Τόσο π' άν τρίξει κάτι άναπάντεχα εΐναι νά σοϋ ξυπνήσει τήν άκριβήν ύπόθεση μιάς έπιστροφής]
Τή χειμωνιάτικη ζεστή κάμαρα, τό καφενεΐο μέ τίς πολύχρωμες φωνές.

..Έτσι βρέχει λοιπόν μιά κίτρινη βροχή χωρίς τέλος.
Μιά κίτρινη παλιά βροχή, τή νύχτα, σά μαστίγιο.

ΕΠΟΧΕΣ 3 (1951)

Έκτός άπό τήν με-
λαγχολική στάση
καί την λεπτή ειρω-
νεία, διαφαίνεται κι
ένας κάποιος πόνος
άπέναντι σέ ό,τι
συμβαίνει. Ό ποιη-
τής κρίνει, αλλά και
πάσχει ταυτόχρονα
γιά τήν τύχη του
τόπου του.

Όπως και νά 'ναι, ό
Άναγνωστάκης, μέ
τήν ποίησή του και
προπάντων μέ τήν
άλλη δραστηριό-
τητά του, ήταν τά
χρόνια εκείνα μιά
ζωντανή παρουσία.

ΤΩΡΑ ΜΙΛΩ ΠΑΛΙ...

Τώρα, μιλω πάλι σάν ένας άνθρωπος πού γλύτωσε άπό τόν λοιμό
Έπισκέπτομαι τους φίλους μου, ξέρω πολλούς πού σώθηκαν
(«Υπάρχει πάντα μιά άναχώρηση», έτσι κάποτε εΐχα πει
Άλλοτε πάλι μίλπσα γιά μιάν άγνωστη άρρώστεια - ποιός τά θυμάται;)

Πέρασαν πιά οί καταδικασμένες μέρες άνοιξαν τά παράθυρα
Χαρούμενοι οί οδοκαθαριστές σαρώνουνε στους δρόμους τά σκουπίδια
Άρχισε πάλι ή ζωή, οί έγγραφές στους συλλόγους και τά ίνστιτούτα
Οί άγκαλιασμένοι έφηβοί στίς πλατείες, τά άκατάλληλα έργα στους κινηματογράφους
Οί άγγελίες στίς εφημερίδες· πέρασε ή κακή άποκριά
Οί προσωπίδες κάπκαν τά παλιά όνόματα λησμονηθήκαν
και τό δημοτικό συμβούλιο συνεδριάζει γιά τήν μετονομασία τών όδών

Ραούλ, έσένα πάλι σκέπτομαι πού δέν πρόλαβες νά γίνεις σοφός, νά συζητήσεις
Νά δείς τήν άλλη πλευρά τών πραγμάτων, νά μάθεις νά σιωπάς·
Δέ σοϋ 'μελλε νά πιθανολογεΐς, νά βγάζεις συμπεράσματα

Δέ σοϋ 'μελλε νά διδαχτεΐς κι έσυ τήν άριθμητική τών ιδεών.

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ 3 (1962)

ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ

Πέθανες - κι έγινες και σύ: ό καλός,
Ό λαμπρός άνθρωπος, ό οικογενειάρχης, ό πατριώτης.
Τριάνα έξη στέφανα σέ συνοδέψανε, τρεΐς λόγοι άντιπροέδρων,
Έφτά ψηφίσματα γιά τίς ύπέροχες ύπηρεσίες πού πρόσφερες.
Α, ρέ Ααυρέντη, έγώ πού μόνο τ΄όξερα τί κάθαρμο ήσουν,
Τί κάλπικος παρᾶς, μιά ολόκληρη ζωή μέσα στό ψέμα
Κοιμοϋ έν ειρήνη, δέν θαρθώ τήν ήσυχία σου νά ταράξω.

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

(Εγώ μία ολόκληρη ζωή μέσ στή σιωπή θά τήν εξαγοράσω
Πολύ άκριβά κι όχι μέ τίμημα τό θλιβερό σου σαρκίο.)
Κοιμοῦ έν εἰρήνῃ. Ὡς ἦσουν πάντα στή ζωή: ὁ καλός,
Ὁ λαμπρός άνθρωπος, ὁ οἰκογενειάρχης, ὁ πατριώτης.

Δέ θά 'σαι ὁ πρῶτος οὔτε δά κι ὁ τελευταῖος.

Ο ΣΤΟΧΟΣ (1971)

Ἀπό τούς παραπάνω στίχους βγαίνει μία φωνή, ἕνας τόνος, πού δέν ἔχει ξανά άκουστεῖ στή νεοελληνική ποίηση. Αὐτές οἱ φωνές δέν εἶναι ἐπαναληπτικές, ἀλλά πάντα μοναδικές καί ἀνεπανάληπτες. Τά κύρια χαρακτηριστικά της, στήν περίπτωση τοῦ Ἀναγνωστάκη, εἶναι ὁ μελαγχολικός τόνος καί ταυτόχρονα ἕνας λεπτότατος εἰρωνικός χρωματισμός. Γενικά, ὁ λόγος τοῦ ποιητῆ δείχνει πῶς βρίσκεται σέ διάσταση μέ τήν πραγματικότητα γύρω του. Ὑπάρχει, ἐπίσης, μία πηθική ἀπόσταση ἀπό τήν τρέχουσα καθημερινότητα. Παραπέρα, μπορούμε νά μιλάμε γιά κάποιο ἀδιέξοδο, ἕνα «πρός τί;» αὐτῆς τῆς ζωῆς καί γιά τήν ὑποκείμενη κριτική ἐπεξεργασία τοῦ ὅλου ἀντικειμένου. Ὁ χαρακτήρας τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἐδῶ κρίνεται ἀπό τήν ὀπτική γωνία τοῦ ποιητικοῦ ἐγῶ καί τήν ἐκφραστική του ζωντάνια, καθῶς ὁ ποιητής δέν ἀνταποκρίνεται σέ γενικές ιδέες, ἀλλά σέ γεγονότα καί καταστάσεις τοῦ καιροῦ του. Ἐκτός ἀπό τήν μελαγχολική στάση καί τήν λεπτή εἰρωνεία, διαφαίνεται κι ἕνας κάποιος πόνος ἀπέναντι σέ ὅ,τι συμβαίνει. Ὁ ποιητής κρίνει, ἀλλά καί πάσχει ταυτόχρονα γιά τήν τύχη τοῦ τόπου του.

Ὅπως καί νά 'ναι, ὁ Ἀναγνωστάκης, μέ τήν ποίησή του καί προπάντων μέ τήν ἄλλη δραστηριότητά του, ἦταν τά χρόνια ἐκεῖνα μία ζωντανή παρουσία. Μπορεῖ ὁ Σεφέρης μέ τά δοκίμιά του νά εἶχε ἐκφράσει βασικές ιδέες πάνω στή φύση τῆς τέχνης, ἀλλά δέν εἶχε τό δραστικό ἐκτόπισμα τοῦ Ἀναγνωστάκη. Ὁ τελευταῖος ἦταν

τό πρόσωπο τῆς ἐποχῆς, τουλάχιστο γιά μένα καί τούς συνομηλίκους μου.

Τόν ἴδιο καιρό, ἕνας ἄλλος ποιητής ἔμενε στή σκιά, ὁ Μίλτος Σαχτούρης. Κλεισμένος στό δωμάτιό του, ἔβγαζε τήν μία συλλογή μετά τήν ἄλλη, χωρίς ὁ ἴδιος νά κινεῖται δραστήρια στή δημόσια ζωή. Ἦταν μία διακριτική παρουσία καί τέτοια παρέμεινε σέ ὅλη τήν ποιητική σταδιοδρομία του. Δέν ἔκανε ομιλίες, δέν ἔδινε συνεντεύξεις, δέν ἐμφανιζόταν. Τόν χειμῶνα τοῦ 1964, ὅσο θυμάμαι, δέν πῆρε μέρος στίς ἀναγνώσεις –πρωτοπολεμικῶν ποιητῶν κυρίως– πού ἔγιναν στήν Ἑλληνοαμερικανική Ἑνωσι (ὁδός Μασσαλίας). Οὔτε τήν ἀνοιξη τοῦ 1977 παρουσιάστηκε στίς ἀναγνώσεις, πού οργάνωσε τό Πνευματικό Κέντρο «Ἦρα» τοῦ Α. Μπαχαριάν. Ἀπλῶς μαγνητοφώνησε ορισμένα ποιήματά του καί τό κοινό ἄκουσε τήν φωνή του ἀπό μαγνητόφωνο. Ἄς δοῦμε τήν περίπτωση τῆς ποίησής του κάπως ἱστορικά, ἀπό τό πῶς εἶδε ἀρχικά ἡ Κριτική τήν δουλειά του. Ὁ Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου ἔγραψε τό 1948, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, γιά τήν δεύτερη συλλογή του, τά ἀκόλουθα:

Ἀπό τό ἔργο τοῦ κ. Σαχτούρη, θά προτιμοῦσε ἕνας οὐδέτερος ἐκεῖνο πού δέν εἶναι παιχνίδι, ὅπως εἶπαμε καί στήν ἀρχή. Τό παρακάτω εἶναι ἕνα χαριτωμένο, ἀλλά τίποτα περισσότερο, ἀπό παιχνίδι διασκεδαστικό.

Ὁ ζωγράφος ἔχει μέσα στήν καρδιά του
μιά ζωγραφιά
ἔχει μέσα στό κεφάλι του ἕνα μαχαίρι
θέλει νά βγάλεϊ τή ζωγραφιά
θέλει νά βγάλεϊ τό μαχαίρι
νά σκίσει τή ζωγραφιά.

Ἄς σκεφετῖ ὁ κ. Σαχτούρης τί μπορεῖ νά γεννήσει στήν ψυχή μας, τό πολύ, ἕνα παρόμοιο πετυχημένο παιχνίδι (νομίζω ὅτι διάλεξε τό ἐπιτυχέστερο ἀπό τά

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

σύντομα) και ἄς αποφασίσει γιὰ τὴν σημασία τους. «Ὁ νεκρός μέσα μας» εἶναι ἀπὸ τὴν κατηγορία αὐτή ἀλλά νὰ πού πάει νὰ πεῖ κάτι οὐσιαστικότερο.

Ἔνας, λοιπόν, οὐδέτερος θὰ προτιμοῦσε ὅσα ἔχουν βαθύτερη ἀπήχηση μέσα μας καὶ δὲν ἐξανλοῦνται στὴ γοητεία μίας ἀνάγνωσης. Ἐκεῖ φανταζόμαστε θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἐρχόμενο ἔργο τοῦ κ. Σαχτούρη καὶ μὲ προσωπικότερο τόνο. Ἔχει ποιητικὴ αἴσθηση ἀναπτυγμένη, τὸ βιβλίο του ἔχει ποιητικὴ εὐγένεια καὶ δροσιά, πολλὰ εἶναι ὅσα ἔχει κατακτήσει, ὥστε πρέπει νὰ θελήσει περισσότερα.⁹

Ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης, τὸ 1960, ἔγραψε γιὰ τὴν συλλογὴ τοῦ Σαχτούρη *Ὁ Περίπατος*, τοῦτα:

Ἡ τελευταία του συλλογή, μὰς ἔκανε νὰ ξαναστοχαστοῦμε ἔντονα τὴν περίπτωσή αὐτὴ τῆς ἐφιαλτικῆς ποίησης καὶ νὰ ἀναρωτηθοῦμε –καθὼς ἦταν φυσικό– ἂν ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἀκόμα τόσο «ἐφιαλτικὴ», ὅπως ἦταν τὴν ἐπαύριο τοῦ τελευταίου πολέμου, ὅπως ἦταν γιὰ τὴν Ἑλλάδα στὰ χρόνια 1946-1950, καὶ ἀκόμα, πῶς ἕνας ποιητὴς, τόσο παρθενικός στὶς πηγές του, ὅπως ὁ Σαχτούρης, μπορεῖ ἐξακολουθητικὰ νὰ ζεῖ μέσα σ'αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα. Κι εἴπαμε ἀκόμα, μέσα μας: μήπως ἢ ἀτμόσφαιρα αὐτὴ, τοῦ ἔγινε σιγά-σιγά, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει καὶ ὁ ἴδιος, «φιλολογικὴ συνήθεια»; Τὰ μισὰ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ *Περίπατου*, θὰ μπορούσαν νὰ στηρίξουν αὐτὴ τὴν ἀποψη.¹⁰

Τὸν ἴδιο μῆνα (5/1960) ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος ἔγραψε τὰ παρακάτω:

Ὁ ποιητὴς δὲν κάνει ἐπίδειξη τῆς φθορᾶς του, δὲν συναλλάσσεται, δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τίς ἐντυπώσεις. Ἄξιοπρεπὴς σ' αὐτὸ πού εἶναι, ἐξοφλεῖ τὸ χρέος του,

⁹ Α. Ἀργυρίου, «Μίλτου Σαχτούρη *Παραλογαίς*, Ἀθήνα 1948». *Ποιητικὴ Τέχνη, Ἐπιθεώρηση Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν*, 1 (1949) 558-559.

¹⁰ Α.Καραντώνης, «Μίλτου Σαχτούρη "Ὁ Περίπατος"», ἐφ. *Ἡ Καθημερινή* (25.05.1960).

πληρώνει τὸ φόρο του στὴν παγκόσμια μοῖρα – ὅπως πιστεῦει. Ὁ δύσκολος καιρὸς νίκησε τὴν, ἀπὸ φυσικοῦ τῆς, ἀντιρωϊκὴ καὶ ἀδύνατη ιδιοσυγκρασία του, τὸν ἔβγαλε στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς, στὴν ἄκρη τοῦ αἰώνιου ρεύματος καὶ ἀπὸ κεῖ βλέπει τώρα τὴν λειτουργία τοῦ κόσμου μὲ μιὰ ἐσωτερικὴ δεσπόζουσα, πάνω στὴ φυσικότητα τῶν αἰσθήσεων του, παραίσηση.¹¹

Τὴν ἴδια χρονιά γράφτηκε καὶ κριτικὴ γιὰ τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὴ Νόρα Ἀναγνωστάκη. Παραθέτω:

Ὁ Σαχτούρης χρησιμοποιοῖ τὴν φαντασία του, ὄχι μὲ τὸ σχῆμα τοῦ υπερβολικοῦ πού φτάνει στὴν ἀπιθανότητα, ἀλλὰ μὲ τὸ σχῆμα τοῦ παράλογου. Τὸ παράλογο μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ὠραιοπαθὴς παραδοξολογία, μιὰ ἀπλὴ ἀνοησία, ἢ μιὰ ἔκφραση τοῦ ἀληθινοῦ σ' ἕνα ἀσυνήθιστο σχῆμα. Ἄν ὑποθέσουμε πῶς ἡ ἀλήθεια πλάθεται ἀπὸ μιὰ σταθερὴ ποιότητα, ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ εὐπλαστὴ ὕλη καὶ ὅτι μόνον οἱ φόρμες πού παίρνει παραλλάσσουν, τότε τὸ παράλογο μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ ἔκφραση τοῦ ἀληθινοῦ σ' ἕνα παράλογο σχῆμα. Νὰ μᾶς δίνεται μὲ μιὰν ἀφύσικη εἰκόνα ἢ ἕνα ἰδιόρρυθμο σύμβολο, στὸ βάθος ὅμως νὰ μᾶς μιλάει γιὰ κάτι πού ξέρουμε καὶ ζοῦμε. Ὅλο τὸ παράλογο στὴν ποίηση τοῦ Σαχτούρη στηρίζεται στὸ ὕλικο τῆς ἀλήθειας. Σπάνια, χρησιμοποιοῖται μὲ τούς ἀκαλίνωτους τρόπους ἑνὸς ἀνερμάτιστου ὑποσυνειδήτου. [...]

Ὁ Σαχτούρης ἔχει δημιουργήσει ἕναν δικό του κόσμον, μὲ θεμέλια, ἀρχιτεκτονικὴ διάρθρωση, ἐνότητα ὕφους καὶ περιεχόμενο. Ἐναν ἀποκλειστικὰ δικό του κόσμον. Μπορεῖς νὰ τὸν ἀναγνωρίσεις ὄχι μόνον ἀπὸ ὅποιο-δήποτε ποίημα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅποιο-δήποτε στίχο. [...]

Οἱ ποιητὴς δὲν εἶναι φαντασιόπληκτοι, τρελοὶ καὶ παράλογοι, ὅταν ἡ ἴδια ἢ ζωὴ υπερβαίνει σέ φρίκη, σέ παραλογισμό καὶ σέ φαντασία τὴν ἴδια τὴν τέχνη. Ἡ Τέχνη ὑπῆρξε πάντοτε πιὸ «μετρημένη» ἀπὸ τὴν ζωὴ.

¹¹ Ν. Βρεττάκος, «Μίλτου Σαχτούρη "Ὁ Περίπατος", *Ἐπιθεώρη-ση Τέχνης*, 65-66 (1960) 323-324. Δώρα Μέντιν – Σάββας Παύλου (επιμ.), *Για τὸν Σαχτούρη. κριτικὰ κείμενα*, Λευκωσία 1998.

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Ἄν ὑπάρχει, πράγματι, κάτι ἀκατανόητο, αὐτό εἶναι κάποτε ἡ ζωὴ κι ὄχι ἡ τέχνη [...]

Τί εἶναι αὐτό πού κάνει τόν ποιητὴ καί παίρνει τόσο ἀπόλυτη θέση ἄμυνας ἀπέναντι στά πράγματα; Ὁ Σαχτούρης πιστεύει, κι ἴσως σ' αὐτό στηρίζεται ὅλη ἡ ποίησή του, πὼς ὅλα σ' ἡμέρα μετὰ σ' οἱ χεῖρ ὠνονταῖ σέ σημεῖο πού νά μὴ μπορούμε πιά νά τὰ ἀναγνωρίσουμε παρά μέ τὴν μέθοδο τῆς παραποίησης καί τῆς ἀντιστροφῆς. Πιστεύει πὼς ὅλα ἔχουν ἀποκτήσει τὸ επικίνδυνο ὕφος τῆς ἀπρόσμενης μεταστροφῆς σὰ νά ἀλλάζουν μπρὸς στά ἀθῶα μας μάτια, ἀπίθανες μάσκες. Δέν ἐμπιστεύεται πιά τίποτα: τὸ ἀγαθὸ γίνεται δαιμονικὸ· τὸ ἀπλό-γρίφος· τὸ κακὸ-ἀθῶο. Τίποτα δέν μπορεῖ νά πεῖ πὼς ξέρει. Ἄγνοεῖ τί ὄψη ἢ τί δόντια θά τοῦ δείξει. Κάθε ἀξία καταρρέει καί στή θέση τῆς ἀναδύεται ἕνας τερατώδης συνδυασμὸς πού κατασατιρίζει τὴν πρωταρχικὴ του ὑπόσταση καί μᾶς τρομοκρατεῖ ὅπως τὰ τζίνια καί οἱ ἀφρίτ στα παραμύθια τῆς Χαλιμάς. Τὰ ἀγνά λουλούδια γίνονται σαρκοβόρα:

Πάλι τί κανιβαλισμὸς αὐτὴ τὴν Ἄνοιξη
λουλούδια καταβρόχθισαν τὶς μέλισσες.

[Παραλογαίς]

Τὰ μουσικὰ ὄργανα γίνονται ὄπλα φονικά. Τὰ φονικά ὄπλα-ὄργανα τῆς μουσικῆς:

Ὁ φίλος μου ἔχει ἕνα περίστροφο
ἐγὼ ἔχω μιὰ κιθάρα

Ὅταν ὀπλίζω τὴν κιθάρα
τὸ περίστροφο παίζει μιὰν ἐξαίσιον
μουσικὴ

Ὅταν σκοτώνω μέ τὴν κιθάρα.

[Παραλογαίς]

Ὁ οὐρανός, ἀλίμονο, δέν εἶναι πιά γαλάζιος:

ἕνας μπαξές γεμάτος αἷμα
εἶναι ὁ οὐρανός
καί λίγο χιόνι.

[Τὰ Φάσματα]

Ἕνας πατέρας γίνεται περιστροφὸ πούλι εἶναι σκλήρῳ καί ἡ γάτα ἡ σὺχνη· οἱ πεταλοῦδες καί τὰ περιστέρια γίνονται σκύλοι· ἡ θάλασσα ἔχει πούλι καί πρόβατα· κι ὁ οὐρανός ψάρι· Στόν νεροχύτη φυτρώνουν τριαντάφυλλα· τὰ καράβια τρωεῖς ἄγκυρες [...]

Ὅλα ἔχουν ἀναποδογυρίσει, τὰ πάνω-κάτω. Ἡ τάξη τῶν πραγμάτων πού ξέραμε ἔχει ἀνατραπεῖ συθέμελα. Μ' ὅλα αὐτὰ τὰ παράλογα λόγια, αὐτὴ ἡ τρομερὴ ἀλήθεια λέγεται. [...]

Ἡ γενιά μας πρέπει νά ὑπερφανεύεται πού ἔβγαλε ἕναν ποιητὴ σάν τὸν Σαχτούρη. Πρέπει, ὄχι μόνο νά μιλήσουμε γιὰ ὅλους αὐτοὺς πού ἐκφράζονται μέ εὐλικρίνεια σ' ἕνα ὑψηλὸ ἐπίπεδο ποιότητας, ἀλλὰ καί νά καταρρίψουμε συστηματικὰ ὅλες τὶς παρανοήσεις πού τοὺς περιβάλλουν...¹²

Ἐλπίζω, ἀπὸ τὰ λίγα παραθέματα ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῆς Ν. Ἀναγνωστάκη, νά φάνηκε ἡ διαφορὰ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους τρεῖς (Α. Ἀργυρίου, Α. Καραντώνη, Ν. Βρεττάκο), μέ ἐξαίρεση τὴν τελευταία φράση τοῦ Ν. Βρεττάκου πού μιλάει γιὰ «παραίσηση». Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι οἱ προηγούμενοι τρεῖς εἶχαν στό μυαλό τους διάφορες ιδέες καί μέτρησαν μέ τὶς ιδέες αὐτές τὴ συγκεκριμένη ποίηση. Ἐνῶ ἡ Ν. Ἀναγνωστάκη ἔσκυψε πάνω στά κείμενα τοῦ Μ. Σαχτούρη ἀπροκατάληπτα καί χωρὶς ιδεολογικὲς θέσεις, εἶδε, μ' ἄλλα λόγια, τὴν συγκεκριμένη ποίηση ὡς ποιητικὴ πράξη καθαυτὴ. Ἐπιπλέον, τὴν τοποθέτησε σὲ ὑψηλὸ βᾶθος καί ἄνοιξε τὸν δρόμο γιὰ τοὺς νεότερους νά κοιτάξουν μέ προσοχὴ καί σοβαρότητα τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. Πράγματι, ἔκτοτε ὁ Μ. Σαχτούρης ἀντιμετωπίστηκε μέ περισσό-

¹² Ν. Ἀναγνωστάκη, «Οἱ "Δύσκολοι καροῖ" μέσα ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Μίλτου Σαχτούρη», *Κριτικὴ*, 10 (1960) 158, 161, 165, 166, 169. Ν. Ἀναγνωστάκη, *Διαδρομὴ. Δοκίμια κριτικῆς (1960-1995)*, Ἀθήνα 1995.

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

τερη προσοχή και εκτίμηση της πρωτοτυπίας του, όχι πάντως χωρίς καθόλου παρανοήσεις. Έτσι, η συναφής βιβλιογραφία διογκώθηκε, έγιναν αφιερώματα, βγήκαν βιβλία και οί μετοχές του ποιητή στο χρηματιστήριο των αξιών ανέβηκαν αρκετά ψηλά. Σιγά σιγά ξεπεράστηκε και η σχέση του παράλογου και του υπερρεαλισμού στην ποίηση αυτή, σχέση μάλλον παρεξηγημένη. Γιατί, βέβαια, ούτε τό ένα συμβαίνει ούτε τό άλλο. Υπερρεαλιστική δεν είναι η σαχτουρική δομή του λόγου. Αν κάτι θυμίζει κάποτε από τον υπερρεαλισμό είναι η ζωγραφική του κινήματος αυτού. Από τ' άλλο μέρος, κάθε άλλο παρά παραλογίζεται ο ποιητής. Αντίθετα, χαρακτηρίζεται από εξαιρετική συνέπεια στη «μέθοδό» του, πού είναι η ένορατική σύλληψη της εποχής του και η αναγωγή της σε αναλογικό σύμπαν.

Σίγουρα, η ποίηση του Σαχτούρη άπνηχέι την κατοχή, τον έμφύλιο και τον άπόηχο αυτών των περιόδων, τουλάχιστο στο 70% του όγκου της. Ό,τι, ώστόσο, ενδιφέρει έδω είναι η έκφραστική του ιδιορρυθμία και η γλώσσα του. Παραθέτω τώρα μερικά δείγματα από τό έργο του.

Η ΣΚΗΝΗ

Άπάνω στο τραπέζι είχανε στήσει
ένα κεφάλι από πηλό
τούς τοίχους τούς είχαν στολίσει
μέ λουλούδια
άπάνω στο κρεβάτι είχανε κόψει από χαρτί
δυό σώματα έρωτικά
στο πάτωμα τριγύριζαν φίδια
και πεταλούδες
ένας μεγάλος σκύλος φύλαγε
στή γωνιά

Σπάγγοι διασχίζαν τό δωμάτιο άπ' όλες
τίς πλευρές

δέ θά 'ταν φρόνιμο κανείς
νά τούς τραβήξει
ένας σπάγγος έσπρωχνε τά σώματα
στόν έρωτα

Ή δυστυχία άπ' έξω
έγδερνε τίς πόρτες.

ΜΕ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΣΤΟΝ ΤΟΙΧΟ (1952)

*

ΠΟΡΤΟΚΑΛΙΑ

Τι θλιβερός χειμώνας, Θε μου!
Τι θλιβερός χειμώνας!
Ένα πορτοκαλί μεσοφόρι κρέμεται, ένα ροζ ξεσκονόπανο
και βρέχει.
Ένας γέρος κοιτάζει μέσ' άπ' το τζάμι.
Ένα ξερό δέντρο, ένα
φως αναμμένο χρώμα πορτοκαλιού.
Ένα δέντρο με πορτοκάλια
πιο πέρα.
Και το κορίτσι αναποδογυρισμένο και το φλιτζάνι
σπασμένο κι όλοι, Θε μου, να κλαίνε να κλαίνε να κλαίνε
Κι ύστερα χρήματα χρήματα χρήματα πολλά.
Τι θλιβερός χειμώνας, Θε μου! Τι θλιβερός χειμώνας,
Θε μου!
Τι θλιβερός χειμώνας.

ΟΤΑΝ ΣΑΣ ΜΙΛΩ (1956) ■

*

Ο ΤΡΕΛΟΣ ΛΑΓΟΣ

Γύριζε στους δρόμους ό τρελός λαγός
γύριζε στους δρόμους
ξέφευγε άπ' τά σύρματα ό τρελός λαγός
έπεφτε στίς λάσπες

Φέγγαν τά χαράματα ό τρελός λαγός
άνοιγε ή νύχτα
στάζαν αίμα οί καρδιές ό τρελός λαγός
έφεγγε ό κόσμος

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Βούρκωναν τά μάτια ό τρελός λαγός
θάνατος στό στόμα

ΤΑ ΦΑΣΜΑΤΑ ή Η ΧΑΡΑ ΣΤΟΝ ΑΛΛΟ ΔΡΟΜΟ (1958)

*

ΕΡΗΜΟΙ

Έρημοι άνθρωποι μέσα στό κρύο
μιλούν στήν Παναγία

άνεκφραστο τό δέντρο
δίχως φύλλα
τούς κοιτάζει

κοράκια ντύθηκαν κόκκινα
σάν πόρνες

ή εκκλησία έσπασε
άπ'τήν πολλή βροχή
οί άγιοι βρεθήκανε
νά τρέχουνε στους δρόμους

ΤΑ ΣΤΙΓΜΑΤΑ (1962)

*

ΤΟ ΚΑΝΑΡΙΝΙ

Τόν έστησαν εκεί πού φυσάει ό πιό
άγριος άνεμος

τόν έταξαν στίς παγωνιές
του δώσαν ένα φόρεμα μαύρο
καί μιά γραβάτα κόκκινη
έναν ήλιο τρυπημένο μέ καρφή νά στάζει
μαύρα γυαλιά
αίμα πάνω στό δηλητήριο
ένα κοντάρι
κι ένα καναρίνι
τόν έστησαν εκεί όπου τινάζεται ό πόνος
τόν έδωσαν στό θάνατο
νά λάμπει άσημένιος

ΣΦΡΑΓΙΔΑ ή ΟΓΔΟΗ ΣΕΛΗΝΗ (1994)

ΠΟΡΟΣ 1985

Κι όταν έφάνη στό φλιτζάνι του καφέ μου
ή γοργόνα μαύρη
όλη τή νύχτα άδιέξοδα καί εξορίες
έξαλλος λέω στίχους του Holderlin
στίχους του Charles Cros
καί πώς λυπάμαι τόν άνθρωπο μέ τό καρτσάκι
γυρίζει
πουλάει γλειφιτζούρια -γεωμετρικά τοποθετημένα
τό ένα πλάι στό άλλο στή σειρά-
κανένας δέ τά άγοράζει
κι έτσι κι αυτός είναι τώρα πεθαμένος
τά ρούχα του έχουν λιώσει πάνω του
καί πίσω του τρέχει ό άγγελός του.

Όμως παρ' όλα αυτά ό Πόρος υπάρχει
καί μ' όλα τά Χαϊμαλιά του
μέ τήν άγκυρα μπηγμένη
στήν άμμουδιά
τίς όμορφες τουρίστριες μέ τά καταπληκτικά πόδια
καί πόσους έφαγε τό χώμα αυτά τά χρόνια

πάει ό Σκλάβος κι ό Καχίτισης
ό Ίωάννου, ή Μέλω Άξιώτη
ό Αλεξάνδρου καί τόσοι άλλοι.

Θεέ μου, δώσε μας ένα θάνατο
είρηνικό.

ΕΚΤΟΠΛΑΣΜΑΤΑ (1986)

Ή εκφραστική ιδιορρυθμία του Μ. Σαχτούρη μās
πάει στό βλέμμα τής παιδικής ηλικίας. Στά έκπληκτα
μάτια ενός παιδιού, πού ξύπνησε μέσα σ' ένα έφιαλτι-
κό περιβάλλον, είδε πράξεις άπίστευτης σκληρότητας
καί άταξίας, όπου τά πάντα, άνυπεράσπιστα, μπορούν
νά χάνουν τήν ιδιότητά τους. Νά χάνουν τήν ταυτό-
τητά τους, ό,τι ιδιαίτερο τά χαρακτηρίζει, από τήν μιά

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Μέ μιά ανάλογη σύμβαση, ο Μίλτος Σαχτούρης μᾶς παρουσιάζει τήν μεταπολεμική Ελλάδα μέ τήν ευαισθησία μιάς παιδικῆς ματιᾶς. Οἱ ἀναγωγές του στήν πραγματικότητα, σέ μιά πραγματικότητα ἀνορθόδοξη πέρα ἀπό κάθε μέτρο, τέτοια πού μᾶς θυμίζει Ἰερώνυμο Μπός, μᾶς φαίνονται, μολαταῦτα, ἐξαιρετικά πειστικές.

στιγμή στήν ἄλλη νά ἀποσχηματίζονται. Νά μὴν ἀναγνωρίζονται μέ τήν ἀρχική φυσιογνωμία τους. Καθόλου παράξενο, ἔτσι πού ὁ θεατής μας αὐτός, ἔπειτα, μέ τά μάτια τοιγεμάτα ἀπό αὐτές τίς εἰκόνες, κάθησε καί ζωγράφισε ἕνα προσωπικό του σύμπαν μὴ γνώμονα τίς ἀρχές πού ἴσχυαν στόν ἐφιάλτη του: ἀντιστροφή τῶν πραγμάτων, ἀγριότητα, σφαγή τῆς ὁμορφιάς, κυνισμός, φόβος. Τά παιδιά δέν διανοοῦνται, κυρίως βλέπουν αἰσθάνονται, διαισθάνονται καί δέν ξεχνοῦν. Ὁ κόσμος τους εἶναι κατεξοχὴν εἰκονικός –κόσμος τῶν εἰκόνων. Κι ὅταν μεγαλώνουν, δέν παύει νά χρωματίζεται ὁ κόσμος τους ἀπό τίς συνθῆκες τῆς παιδικῆς τους ἡλικίας. Θά μπορούσε, ἴσως, νά εἰπωθεῖ πὼς ἡ δράση τῆς παιδικῆς μνήμης στή συγκεκριμένη περίπτωση μᾶς πηγαίνει πρὸς τίς παραστάσεις ἀπὸ τό κουκλοθέατρο. Ἐκεῖ ὅπου ἡ σύμβαση ἐπιτρέπει νά βγαίνουν στή φόρετά ἅπλυτα, τά ἀνομολόγητα καί τά ἀνορθόδοξα τοῦ κόσμου μας. Μέ μιά ἀνάλογη σύμβαση, ὁ Μ. Σαχτούρης μᾶς παρουσιάζει τήν μεταπολεμική Ελλάδα μέ τήν ευαισθησία μιάς παιδικῆς ματιᾶς. Οἱ ἀναγωγές του στήν πραγματικότητα, σέ μιά πραγματικότητα ἀνορθόδοξη πέρα ἀπὸ κάθε μέτρο, τέτοια πού μᾶς θυμίζει Ἰερώνυμο Μπός, μᾶς φαίνονται, μολαταῦτα, ἐξαιρετικά πειστικές. Γιατί μᾶς φαίνονται πειστικές; Γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἀναγνωρίζονται οἱ ἀντιστοιχίες τους μέ τήν ἱστορική ἐποχή. Καί, ἂν δέν κάνω λάθος, ἡ ἐκφραστικὴ ἰδιοτυπία τοῦ Μ. Σαχτούρη εἶναι κάτι πού ξεπερνάει κάθε προηγούμενη μορφή ποιητικῆς ἐνόρασης. Κι ἀπὸ τήν ἄποψη αὐτὴ συνιστᾷ ὀρόσημο. Οὔτε, νομίζω, εἶναι ὑπερβολὴ νά πεῖ κανεὶς πὼς εἶναι τυχερὴ ἡ νεοελληνικὴ ποίηση πού ἀριθμεῖ σὸ δυναμικὸ τῆς ἕνα τέτοιο ποιητικὸ ἔργο.

Ἐνα συμπέρασμα ἀπὸ τά προηγούμενα εἶναι ὅτι ὁ Μ. Ἀναγνωστάκης στάθηκε περισσότερο δραστικὸς ὡς δημόσιο πρόσωπο στήν ἐποχή του, γεγονός πού δέν ἦταν ἐντελῶς ἄσχετο μέ τήν προβολὴ τῆς ποίησής του. Ἐνῶ σὸ ἴδιο διάστημα, ὁ Μ. Σαχτούρης ἦταν συγκεντρωμένος ἁπλῶς σὸ γράψιμο τῶν ποιημάτων του. Μολαταῦτα, τά σημάδια δείχνουν πὼς ὁ Μ. Σαχτούρης, ἂν καί ἀναγνωρίστηκε μέ βραδύτερο ρυθμὸ, βάδισε σταθερὰ μέ ἀνοδικὴ πορεία, πρὸς τό μέλλον. Ὁχι πὼς ἡ ποίηση τοῦ Μ. Ἀναγνωστάκη δέν ἔχει κανένα μέλλον, κάθε ἄλλο, ἀλλὰ πὼς ἡ ποίησή του διαβάστηκε, προσέχτηκε καί ἀκούστηκε περισσότερο στόν καιρὸ του. Ἀντίθετα, ἡ ποίηση τοῦ Μ. Σαχτούρη διαβάστηκε καί προσέχτηκε σιγά σιγά, ὅσο περνοῦσαν τά χρόνια. Ἐτσι, εἶχε μιά βαθμιαία ἀνοδικὴ πορεία, πού συνεχίζεται καί μετὰ τὸν θάνατό του. Ἀπὸ τήν ἄποψη αὐτὴ, θά ἔλεγε κανεὶς πὼς τό σαχτουρικὸ ἔργο φαίνεται νά ἔναι προορισμένο νά κερδίσει τό στοίχημα τοῦ χρόνου περισσότερο ἀπὸ τό ποιητικὸ ἔργο τοῦ Μ. Ἀναγνωστάκη. Ἡ, μέ ἄλλα λόγια, τό μέλλον ἀνήκει στόν Σαχτούρη. ■